

KATEDRA ETNOGRAFII SŁOWIAN
UNIwersytetu Jagiellońskiego

Na aktualnych zainteresowaniach badawczych Katedry Etnografii Słowian UJ odcisnęły piętno trzy nurty badawcze o różnych orientacjach metodologicznych: ewolucjonizm krytyczny, socjo-historyzm z metodą integralną i funkcjonalizm. Teoretyczne osiągnięcia w ramach tych nurtów zdominowały sposób wyjaśniania i interpretacji kultury ludowej. Ich wpływ pozostał widoczny u wielu etnografów wywodzących się ze środowiska krakowskiego, w tym także wśród pracowników Katedry. Oddziaływanie ich, trudne dzisiaj do jednoznacznego określenia, utrzymuje się w atmosferze naukowej Katedry nawet wtedy, gdy zaczęto poszukiwać nowych sposobów widzenia etnografii. Dowodem na to może być zainteresowanie ewolucjonizmem krytycznym, a co za tym idzie — przypominanie i interpretacja jego dorobku teoretycznego. W przypadku socjo-historyzmu istotną wykładnią rozumienia procesu zmiany kulturowej pozostała dla etnografów sformułowana w nim kategoria „kultury tradycyjnej” i sposób ujmowania rzeczywistości.

Poszukiwania skupiające się na przystosowaniu klasycznej teorii funkcjonalizmu dla potrzeb badań nad społeczeństwem polskim uczyniły go użytecznym i stosowanym sposobem wyjaśniania.

Zachodzące różnicowanie się postaw badawczych w etnografii, odpowiadające wzrostowi wiedzy o kulturze, wynikało z faktu, że w dyscyplinach humanistycznych dzielących z etnografią wspólny przedmiot badań — kulturę — rozwinęły się analizy typu antropologicznego. To różnicowanie się i poszukiwanie nowych punktów widzenia, wspomagane przez ogólnohumanistyczne dyskusje metodologiczne wywołane tzw. przełomem antypozytywistycznym, zmieniło też optykę zainteresowań części z pracowników Katedry.

Zasadniczo nowe inspiracje znajdują oni w propozycjach semiologii, strukturalizmu i fenomenologii, ale także wraca się do wybranych problemów postawionych po raz pierwszy przez francuską szkołę antropologii, socjologii i folklorystyki. Stąd zainteresowanie się w Katedrze tezami Maussa, A. van Gennepa i tymi partiami dorobku J. S. Bystronia, które poświęcone są kwestiom obyczajowości. Wynika z tego także i zakres pola badawczego, które stanowi to, co nazywa się zwyczajowo w etnografii kulturą duchową i społeczną czy dziedziną kultury, jaką

zajmuje się w równej mierze folklorystyka i etnografia. Kontynuuje się również linię zainteresowań przeobrażeniami społecznymi, co mieści się w nurcie polskiej myśli socjologicznej i etnograficznej.

Tak określone zainteresowania stanowią w Katedrze swoisty kompleks badawczy, który bardziej szczegółowo został przedstawiony w drugiej części niniejszej informacji referującej indywidualne zainteresowania pracowników.

Uprzedzając wrażenia czytelnika warto zasygnalizować, że o ile wcześniej można było mówić o dość jednolitym ukierunkowaniu metodologicznym, o tyle obecnie podstawy badawcze pracowników Katedry są raczej ciążeniem w pewnym kierunku epistemologicznym. Wykorzystywanie w analizach różnych punktów widzenia zgodne jest z tendencją powszechnie obecnie panującą w humanistyce.

1. Mechanizmy myślenia typu ludowego. Rzeczywistość kulturową Polski tworzą trzy dopełniające i przenikające się sfery kultury. Kultura „wysoka”, „kultura popularna” oraz elementy kultury ludowej. Wszystkie te trzy sfery ulegają silnemu naciskowi mechanizmów działania kultury masowej. Znane z modelowych socjologicznych opisów sposoby funkcjonowania kultury masowej nie wyczerpują problemu. Możliwe są etnologiczne interpretacje kulturowej rzeczywistości Polski, jeżeli uzna się, że etnologia wskazuje na to, co w kulturze symbolicznej ma charakter utrwalaony i trudno zmienny. Odkrywa się wówczas mechanizmy folkloryzacji, mitologizacji i petryfikacji zjawisk kulturowych i poszukuje się matryc strukturalizujących ludzkie myślenie.

Przedmiotem analizy są w tym przypadku następujące zjawiska o ludowym pochodzeniu wyliczone tu przykładowo: formy pobożności ludowej, ludowe apokryfy, zagadnienia tzw. „hagiografii świeckiej” i mitologii narodowej, kicz i sztuka, relacje i plotki o zdarzeniach niecodziennych, popularne teksty profetyczne.

Ramy metodologiczne interpretacji takich zjawisk wyznaczają w sposób dopełniający osiągnięcia koncepcji semiotyczno-strukturalnych i fenomenologiczne metody badań nad kulturą.

Badania nad wymienioną wyżej problematyką prowadzą w Katedrze dr Czesław Robotycki i mgr Zbigniew Fijak. W latach 1980-1982 zgromadzono materiał zebrany w czasie badań terenowych oraz przeprowadzono kwerendę archiwalną. Materiał ten będzie podstawą pracy doktorskiej mgr Zbigniewa Fijaka i habilitacyjnej dr Czesława Robotyckiego, które zostaną ukończone w 1986 r.

2. Kulturowy wyraz więzi społecznej. Myślą przewodnią w podjętej pracy jest teza, iż środowisko mieszkalne członków zbiorowości terytorialnej jest zamieszkiwana przez nich — zorganizowana społecznie i kulturowo — przestrzeń, współmieszkańcy, z którymi łączy każdego z nich różnorodne styczności społeczne, oraz właściwe tej zbiorowości symboliczne wyznaczniki jej przestrzennej i społecznej tożsamości. Wiąż z własną wsią realizuje się na dwóch poziomach. Najbliż-

sze otoczenie doświadczane jest w dniu codziennym, w bezpośrednich, osobistych kontaktach twarzą w twarz. Więż z całą zbiorowością opiera się na pewnych wyobrażeniach wspólnoty i przeświadczeniach o przynależności do niej razem z innymi współmieszkańcami.

Temat realizowany jest przez dr Teresę Dobrowolską od 1976 r. w ramach problemu węzłowego 11.1 „Kultura narodowa, jej rozwój i percepcja”. Ukończenie pracy przewidzianej jako rozprawa habilitacyjna zaplanowano na 1984 r.

Podstawę źródłową stanowią materiały zebrane w trakcie badań etnograficznych prowadzonych we wsiach Beskidu Śląskiego: Koniakowie, Jaworzynce i Istebnej ze szczególnym uwzględnieniem tej ostatniej.

3. Symboliczny aspekt kultury ludowej. Kulturowa funkcja daru. Podjętym rozważaniom towarzyszy przekonanie, iż uniwersalnym atrybutem życia ludzkiego jest wręczanie darów. Dar włączony w różne systemy kulturowe trwa w historii i jest obecny bez względu na terytorium i czas. Uniwersalność „darzenia się” wielokrotnie stwierdzana przez etnologów skłania do poszukiwania istoty tego zjawiska. Ustalenie owego znaczenia może nastąpić poprzez określenie waloru symbolicznego daru. Spośród wszystkich możliwych sytuacji, w których następuje darzenie się, wybrano do analizy sytuacje obrzędowe, gdyż szczególnie wtedy czynności ludzkie nabierają wartości symbolu. Obrzęd bowiem traktować można jako sposób komunikowania treści światopoglądowych o szczególnej randze społecznej.

Temat realizowany jest przez zespół: doc. dr hab. Annę Zambrzycką-Kunachowicz, dr Małgorzatę Maj i mgr Różę Godulę w ramach problemu węzłowego 11.1 „Polska kultura narodowa, jej rozwój i percepcja”. Prace rozpoczęto w 1982 r., ukończenie przewidziane jest w 1987 r.

W 1982 r. przygotowana została przez dr Małgorzatę Maj rozprawa doktorska poświęcona znaczeniu daru w obrzędzie przejścia, jakim jest wesele. Dar odgrywa w jego strukturze naczelną rolę, gdyż jest podstawowym działaniem porządkującym i scalającym sprzeczności powstałe przy zmianie stanu społecznego.

W przygotowaniu pozostaje opracowanie poświęcone znaczeniu „darzenia się” w obrzędach towarzyszących zimowemu przesileniu dnia z nocą oraz starego i nowego roku. Autorką pracy, ukończonej w 1984 r., jest mgr Róża Godula. Dr Małgorzata Maj z kolei poddaje analizie znaczenie daru w obrzędach cyklu wiosennego.

Na rok 1987 przewidziane jest przygotowanie rozprawy poświęconej obrzędowej wymianie darów w polskiej kulturze ludowej. Podstawę źródłową stanowią informacje zawarte w publikacjach etnograficznych oraz materiały uzyskane w trakcie prowadzonych badań terenowych.

4. Gospodarowanie w społecznościach wiejskich. Typy ethosu gospodarczego. Przedmiotem zainteresowania są typy ethosu gospodarczego na wsi polskiej w XIX i XX w. Autor za-

kląda, iż nie istnieje odrębna klasa faktów ekonomicznych. Proces gospodarczy to efekt nie tylko zbiorowej świadomości, ale i nieświadomości. Nie da się więc wyjaśnić wyłącznie przez zastosowanie kryteriów racjonalności, jakie oferuje ekonomia polityczna. Na gospodarowanie składają się aspekty różnorodnych zachowań kulturowych. Ethos gospodarczy, będący integralną częścią kultury, współokreśla w nader istotnym stopniu cały ethos, sposób życia, a więc szeroki zakres zjawisk kulturowych.

Temat realizowany jest przez dr Zbigniewa Białego. Ukończenie pracy — 1984 r.

Podstawę opracowania stanowią dane zawarte w literaturze etnograficznej oraz materiały zebrane w czasie badań terenowych prowadzonych przez autora i studentów Katedry Etnografii Słowian UJ.

5. Model świata jako wizja rzeczywistości i zbiór programów dla kolektywów i jednostek. Centralnym zagadnieniem w podjętych rozważaniach są składowe modelu świata i ich funkcjonowanie. Przyjęto rozpatrywanie szeroko pojętego światopoglądu, powiązanych z nim systemów wartości oraz zbiór programów zachowań, które wchodzi następnie w fazę realizacji. Dynamika modelu polega na sprzężeniach zwrotnych między wymienionymi blokami. Realizacji podlegają wybrane programy zachowań. Opracowanie to traktowane jest jako pierwszy krok ku zbudowaniu modelu adekwatnego w stosunku do rzeczywistości kulturowej.

Temat realizowany jest przez dr Zbigniewa Białego oraz dwu pracowników Instytutu Filozofii UJ. Ukończenie pracy — 1983 r.

Problem kultury ludycznej na przykładzie zabawek ludowych. Celem rozprawy jest określenie istoty ludyzmu, a poprzez nią odkrycie znaczenia i miejsca zabawki w kulturze. Dla rozwiązania tego zagadnienia uwzględnione zostaną różne punkty widzenia, jak np. historyczny czy funkcjonalny, które w dalszych rozważaniach pozwala na sformułowanie wniosków syntetycznych. Analizą objęty zostanie europejski krąg kulturowy ze szczególnym uwzględnieniem Polski.

Temat powyższy realizuje w ramach przewodu habilitacyjnego dr Jan Bujak. Termin ukończenia pracy — 1984 r.

Bazę źródłową stanowią informacje uzyskane z literatury przedmiotu (w skali europejskiej), poprzez kwerendę polskich archiwów, zbiorów muzealnych oraz badania terenowe.

7. Identyfikacja kulturowa grup etnicznych. Grupa Cyganów polskich. Założeniem podjętej pracy jest sformułowanie zespołu twierdzeń i ich weryfikacji dotyczących relacji zachodzących między kulturą mniejszości etnicznych a kulturą społeczeństwa, którego stanowią one część. Sformułowane sądy zostaną zweryfikowane na drodze analizy faktów dotyczących wybranej grupy etnicznej, jaką stanowią Cyganie.

Szczególnym przedmiotem zainteresowania będą formy przejawiania się dystansów etnicznych w postaci stereotypizacji własnej i obcej kultury, stopnia asymilacji Cyganów ze społeczeństwem polskim.

Temat podjęty został w 1982 r. przez mgr Andrzeja Mirgę pozostającego w kontaktach z dr. Lechem Mrozem z Uniwersytetu Warszawskiego, a ukończony zostanie w 1990 r.

Przedmiotem zainteresowania autora są Cyganie mieszkający w Krakowie i wsiach karpackich. W tym środowisku prowadzone są badania. Ponadto wykorzystane zostaną materiały archiwalne.

8. *Atlas Kultury Ludowej Karpat*. W przygotowywanym atlasie przyjęto często formułowaną tezę, że teren Karpat ze względu na swoją odrębność geograficzną, przeszłość osadniczą, kontakty kulturowe, sposób gospodarowania stanowi region wyróżniający się swoistym zespołem elementów kulturowych. W kartogramach ujęte zostaną wybrane elementy kultury społecznej i duchowej, które pozwolą na ukazanie, jakie spośród nich spotykane są na terenie całej Polski, które są specyficzne dla Karpat, oraz tych, które wskazują na istnienie podregionów.

W opracowaniu, którego część stanowić będą kartogramy, przedstawiona zostanie analiza zawierająca ocenę czynników sprawiających, iż Karpaty można określić jako region wyróżniający się swoistymi cechami kultury ludowej.

Prace nad przygotowaniem atlasu, którymi kieruje prof. dr Jadwiga Klimaszewska, prowadzone były w latach 1961-1965, 1977-1979 oraz w 1983 r. Zostaną one ukończone w 1986 r.

8. *Proces zmian kulturowych w społeczeństwach muzułmańskich*. Celem realizowanych prac jest określenie zmian następujących w świecie muzułmańskim pod wpływem kontaktów kulturowych następujących zarówno w okresie polityki kolonialnej, jak i współczesnych. Odchodzenie od tradycyjnych wzorów kulturowych, kierunki tego typu przemian analizowane będą na przykładzie sposobów gospodarowania i życia codziennego wsi i miast muzułmańskich.

Problematykę tę realizuje doc. dr hab. Leszek Dziegiel, który w roku 1981 opublikował pracę habilitacyjną poświęconą tematowi: *Wieś współczesnego Kurdystanu irackiego u progu modernizacji*.

Mgr Andrzej Romanowski w 1982 r. podjął rozważania nad sposobami wartościowania i organizacji przestrzeni mieszkalnej w środowisku miejskim Iraku. Praca doktorska na ten temat zostanie ukończona w 1986 r.

Bazę źródłową stanowią informacje zaczerpnięte z publikowanych prac oraz materiały zebrane w trakcie badań prowadzonych w Iraku przez zespół „Miastoprojektu” z Krakowa.

Opracowali: Anna Zambrzycka-Kunachowicz i Czesław Robotycki